

De verleiding van vrijheid

Review van: BART SNELS (red.) (2005) *Vrijheid als ideaal*. Amsterdam, Sun en MENNO HURENKAMP & MONIQUE KREMER (red.) (2005) *Vrijheid verplicht. Over tevredenheid en de grenzen van keuzevrijheid*. Amsterdam, Van Genneep.

Terugkeer van het ideologiedebat

‘Het ideologiedebat is terug in de politiek. Rechts staat tegenover links, conservatief tegenover progressief.’ Met deze woorden opent Bart Snels, directeur van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks, de bundel *Vrijheid als ideaal*. Als er inderdaad weer een ideologisch debat in de politiek is, dan is dat in ieder geval niet een debat dat gevoerd wordt aan de hand van ‘traditionele’ politiek-theoretische termen als vrijheid, gelijkheid of rechtvaardigheid, maar eerder met behulp van termen als identiteit en cohesie. Desondanks kan, zo laat *Vrijheid als ideaal* zien, dat debat worden geanalyseerd vanuit verschuivingen in de opvattingen over het belang dat aan de traditionele waarden moet worden toegekend, in het bijzonder het vrijheidsideaal. Die verschuivingen doen zich aan beide zijden van het politieke spectrum voor. Politiek ‘rechts’ lijkt in verwarring te zijn ten aanzien van het belang dat aan vrijheid moet worden toegekend. Aan de ene kant staan de klassieke grondrechten – vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, recht op privacy – onder druk door bijvoorbeeld de omslag in het integratiebeleid en door antiterrorismemaatregelen. Anderzijds staat rechts een sociaal-economisch beleid voor dat nog wel in overeenstemming lijkt te zijn met klassiek-liberale noties van vrijheid. Vrijheid bestaat in die optiek immers uit de afwezigheid van overheidsinmenging: deregulering, privatisering, vermindering van de collectieve lastendruk zijn hier (nog steeds) de beleidsuitgangspunten. Waar rechts zich in een weinig elegante spagaat bevindt, lijkt links, met de koersverandering van GroenLinks natuurlijk als meest in het oog springende voorbeeld, het vrijheidsideaal ontdekt te hebben en te omarmen als nieuw leidend beginsel. Immers, niet alleen moeten we voor de verdediging van de klassieke grondrechten bij de linkse politiek zijn, ook het sociaal-economische alternatief van de progressieve politiek wordt geïnspireerd door het vrijheidsideaal. Dat vrijheidsideaal bestaat hier niet uit burgers die zo weinig mogelijk gestoord worden door de overheid, maar uit burgers die zich daadwerkelijk emanciperen: vrijheid als emancipatie-ideaal. De inzet is de realisering van de voorwaarden waaronder burgers een ‘vrij en zinvol leven kunnen leven’. De realisering van die voorwaarden kan soms een stap terug van de overheid betekenen, maar soms ook juist een actief interveniërend optreden.

De verschillende bijdragen in *Vrijheid als ideaal* bestaan vooral uit theoretische beschouwingen over de nieuwe politieke betekenis van het vrijheidsideaal. *Vrijheid verplicht* is daarentegen een verzameling opstellen gericht op een analyse van de wijze waarop keuzevrijheid op diverse beleidsterreinen (welzijnsbeleid, gezondheidszorg, onderwijs, veiligheid, sociale zekerheid) tot uiting is gekomen. De vrijheid die hier in het geding is, is niet zozeer het emancipatie-ideaal van de nieuwe linkse politiek, maar het vrijheidsbegrip dat wordt geassocieerd met ‘het marktdenken’. De grotere keuzevrijheid vertaalt zich dan bijvoorbeeld in de introductie van vraagfinanciering in de kinderopvang, het nieuwe verzekeringsstelsel in de zorg, decentralisatie en differentiatie van het welzijnsbeleid of experimenten met het gebruik van *vouchers* in het hoger onderwijs. Na een kritische bespreking van de veronderstellingen van het marktdenken en de mogelijkheden en onmogelijkheden van keuzevrijheid op verschillende beleidsterreinen, eindigt het boek met een pleidooi voor een heroverweging van het ideaal van keuzevrijheid. Het is echter niet de inzet van het boek om de alternatieven voor keuzevrijheid verder in te vullen of de voorwaarden ervan in kaart te brengen. Hoewel dat misschien teleurstellend is, vormt de bundel zo wel een interessante combinatie met *Vrijheid als ideaal*. Waar *Vrijheid verplicht* vraagtekens plaatst bij wat het ‘keuze-paradigma’ genoemd wordt, exploreert *Vrijheid als ideaal* de politieke mogelijkheden van het vrijheidsideaal.

Vrijheid? Welke vrijheid?

In zijn heldere analyse van verschillende vrijheidsopvattingen stelt Bert van den Brink (Snels, hoofdstuk 2) dat vrijheid geen eigen politieke kleur heeft. Er is geen politiek monopolie op het vrijheidsideaal – de wending van GroenLinks is dan ook niet zozeer een nieuwe koers als wel een teruggrijpen op een bestaande traditie binnen het progressieve denken. Vrijheid is immers niet alleen een kernelement in het denken van klassiek liberalisme, maar vormt bijvoorbeeld ook een belangrijk uitgangspunt voor Marx. Waar Van den Brink voor de politieke veelkleurigheid van vrijheid verwijst naar de geschiedenis van de politieke filosofie, wijst Dick Pels (Snels, hoofdstuk 1) erop dat de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie ook een duidelijke ‘vrijheids-traditie’ kent. Die traditie werd binnen de PvdA vertegenwoordigd door Jacques de Kadt en Pels betoogt dat de ideologische geschiedenis van de PvdA ten dele kan worden beschreven als een beweging tussen het sociaal-liberalisme van De Kadt en het communitarisme van Banning. De afwezigheid van een monopolie op het vrijheidsbegrip betekent overigens niet alleen dat vrijheid als ideaal niet het exclusieve handelsmerk is van ‘rechts’, maar ook dat vrijheidsscepticisme zowel binnen links als rechts kan worden aangetroffen. De tegenstelling tussen voor- en tegenstanders van vrijheid als ideaal valt dan ook minder samen met het onderscheid tussen links en rechts dan met het onderscheid tussen communitarisme en liberalisme. Als we met Pels de politologische gewoonte volgen het politieke krachtenveld tweedimensionaal te beschrijven, wordt de spagaat inzichtelijk waarin (een deel van) rechts zich bevindt:

het gaat bij de LPF, de Groep Wilders en bij delen van de VVD om een combinatie van sociaal-economisch individualisme en cultureel communitarisme.

Maar als de links-rechtsindeling niet correspondeert met het wel of niet belang toekennen aan vrijheid, waarom dan toch die ophef over bijvoorbeeld de koersverandering van GroenLinks of de opwinding over de mogelijk sociaal-liberale signatuur van kandidaten voor het VVD-leiderschap? Een voor de hand liggende invalshoek bij de beantwoording van die vraag is dat de indeling in links en rechts correspondeert met verschillende interpretaties van het vrijheidsbegrip. Hoewel er van alles op valt af te dingen, speelt het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid zoals gehanteerd door Berlin nog steeds een belangrijke rol. De klassiek-liberale vrijheidsopvatting geassocieerd met rechts is die waarin vrijheid negatief wordt opgevat: de vrijheid van een individu bestaat uit de afwezigheid van belemmeringen. Daarmee contrasteert een positief vrijheidsbegrip – van Marx, T.H. Green tot Sen vooral geassocieerd met links – waarin vrijheid staat voor het daadwerkelijke vermogen een zinvol leven te leiden. In de linkse herontdekking van vrijheid gaat het vooral om een positief vrijheidsbegrip. Femke Halsema bijvoorbeeld legt in haar nawoord bij *Vrijheid als ideaal* de nadruk op het ontplooiingsideaal en in haar optiek is de afwezigheid van belemmeringen een voldoende noch noodzakelijke voorwaarde voor ontplooiing. Eenzelfde aansluiting bij een positief vrijheidsbegrip treffen we aan bij Pieter Hilhorst (Snels, hoofdstuk 5), die vrijheid definieert in termen van de mogelijkheden tot zelf-identificatie, of bij Marcel Wissenburg (Snels, hoofdstuk 8), die betoogt dat een vergroting van de individuele handelingsmogelijkheden noodzakelijk is voor een groen liberalisme. In de kritiek op het keuzeparadigma die naar voren komt in *Vrijheid verplicht* zien we ook de contouren van een positief vrijheidsbegrip: er is pas sprake van een werkelijke vergroting van keuzevrijheid als het gaat om een vergroting van het welzijn van burgers. In het slothoofdstuk maken Swierstra en Tonkens een onderscheid tussen kiezen als sturingsinstrument (*sturend kiezen*) en kiezen als ontplooiingsinstrument (*ontplooiend kiezen*). Kiezen wordt gebruikt als sturingsinstrument wanneer de vergroting van keuzevrijheid van burgers niet het doel zelf is, maar een middel dat moet leiden tot bijvoorbeeld meer efficiëntie of transparantie. Dat lijkt inderdaad de inzet te zijn van veel van de bestuurlijke pleidooien voor meer keuzevrijheid. De empirische delen in het boek laten overtuigend zien dat een simpele keuzevergroting op de genoemde beleidsterreinen niet zonder meer tot de realisering van die doelen leidt, en zelfs contraproductief kan werken. Tot ontplooiend kiezen behoren die vormen van keuzevrijheid die gericht zijn op de vergroting van het welzijn van burgers. Het gaat daarbij om die aspecten van het leven die voor burgers van wezensbelang zijn. Het gaat dus niet om de keuze voor het ene merk soep of het andere, maar om de keuze voor ‘een baan, overtuiging of partner’ (Snels, p. 217).

Echter, als de vrijheid die in het geding is wordt gedefinieerd in termen van andere waarden – ontplooiing, zelfidentificatie, welzijn – lijkt het belang van het vrijheidsideaal gereduceerd te kunnen worden tot het belang dat we hechten aan die andere waarden. Begrippen als ontplooiing of welzijn zijn echter allesbehalve eenduidig – het

normatieve debat zal dan ook moeten verschuiven naar de vraag wat ontplooiing of welzijn is, welke prioritering aangebracht moet worden indien verschillende vormen van ontplooiing of welzijn strijdig met elkaar zijn et cetera. Berlin was vanwege deze consequentie zeer sceptisch over het positief vrijheidsbegrip: de overheid zou onder het mom van het vrijheidsideaal haar visie op wat ontplooiing of welzijn ‘eigenlijk’ is of (meer algemeen) over wat het goede leven is, dwingend kunnen opleggen. Hoewel de nachtmerriescenario’s van Berlin voor het politieke debat van nu een deel van hun relevantie verloren lijken te hebben, kan wel geconstateerd worden dat het hanteren van een positief vrijheidsbegrip een ‘moralisering’ van de politiek betekent. Concepties van het goede leven zullen een fundamentele rol gaan spelen. (Overigens geldt dat niet alleen voor ‘links’: het liberalisme van Ayaan Hirsi Ali is, zoals Baukje Prins opmerkt (Snels, hoofdstuk 6), ook gebaseerd op een ontplooiingsideaal dat verbonden is met een specifieke conceptie van het goede leven.) We hoeven dat uiteraard niet per se als negatief te beoordelen. In een politiek-ideologisch debat spelen immers per definitie verschillende concepties van het goede leven een rol. Wel kunnen we ons afvragen waarom we, afgezien van tactisch-electorale redenen, de omweg van het vrijheidsideaal nodig zouden hebben. We zouden immers simpelweg die andere waarden direct als leidraad kunnen nemen. Als we vrijheid definiëren als de mogelijkheid een zinvol leven te leiden zou het ideologisch debat moeten gaan om de vraag wat de kenmerken van een zinvol leven zijn (ontplooiing? behoeftebevrediging? tevredenheid?) en niet zozeer om de vraag welk belang we moeten hechten aan vrijheid.

Hoewel het negatief vrijheidsbegrip meestal niet *gedefinieerd* wordt in termen van andere waarden, is de bekende verdediging van negatieve vrijheid in termen van efficiëntie of nut (‘tevredenheid’ in *Vrijheid verplicht*) om soortgelijke redenen problematisch. Als de verdediging van vrijheid uiteindelijk berust op de wenselijkheid van een efficiënte verdeling van maatschappelijke goederen en diensten of op tevredenheid, is de voor de hand liggende vraag waarom het efficiëntie-ideaal niet het leidende beginsel is. Anders geformuleerd, waar een positief vrijheidsbegrip lijkt te resulteren in een ‘ontplooiingsconsequentialisme’ of ‘welzijnsconsequentialisme’ is het negatieve vrijheidsbegrip veelal onderdeel van een utilitaristisch perspectief. Binnen een consequentialistisch raamwerk speelt vrijheid slechts een contingente rol, in het utilitarisme is zij alleen van belang voor zover zij geslaagd ingezet kan worden voor het bereiken van efficiëntie of nut.

De beperkingen van de twee boeken worden nu duidelijk. Het vrijheidsbegrip waarvan de contouren in *Vrijheid als ideaal* geschetst worden is een positief vrijheidsbegrip, en de problemen die dat met zich meebrengt worden niet of nauwelijks behandeld. *Vrijheid verplicht* richt zich met name op de instrumentele inzet van het vrijheidsideaal in diverse beleidspraktijken. De terechte constatering dat een vergroting van keuzevrijheid niet altijd gepaard gaat met vergroting van efficiëntie dan wel tevredenheid van burgers wordt echter ten onrechte gekoppeld aan een meer algemene afwijzing van wat het ‘keuzeparadigma’ wordt genoemd.

Vrijheid en ontplooiing

Er is inmiddels behoorlijk wat theorievorming over de waarde van vrijheid en ook over de relatie tussen vrijheid en ontplooiing. Het is jammer dat daar in beide bundels nauwelijks op wordt ingegaan. *Vrijheid verplicht* heeft vooral een eenzijdige kijk op de mogelijke waarde van vrijheid. Niet alleen gaat de kritiek op het keuzeparadigma geheel voorbij aan de mogelijk intrinsieke waarde van vrijheid, ook richt zij zich op slechts één type instrumentele waarde dat aan vrijheid wordt toegeschreven, namelijk efficiëntie. Voor zover de bijdragen in *Vrijheid verplicht* ingaan op de vraag of marktwerking daadwerkelijk leidt tot meer efficiëntie vormt de bundel een belangrijke bijdrage aan de evaluatie van de beleidsmaatregelen van de afgelopen jaren. Het doel daarbij was immers wel degelijk vergroting van efficiëntie. De inzet van de bundel gaat echter verder – de suggestie is dat het keuzeparadigma als zodanig onwenselijk is. Niet alleen faalt marktwerking als efficiëntievergroterend instrument maar, zo zou blijken uit psychologisch onderzoek (de gebruikelijke verwijzing hierbij is naar *The paradox of choice* van Barry Schwartz), mensen zitten helemaal niet te wachten op al die nieuwe keuzemogelijkheden. Verder zou het keuzeparadigma gebaseerd zijn op de onhoudbare theoretische uitgangspunten die geassocieerd worden met *homo economicus*.

Hoewel de verdediging van vrijheid in termen van efficiëntie een lange traditie kent, leert die traditie dat er ook vormen van instrumentele waarde aan vrijheid worden toegekend die niet in termen van (directe) welzijnsverhoging of nutsmaximalisatie kunnen worden beschreven. Paradoxaal genoeg was het onder meer de utilitarist John Stuart Mill die daarop wees. Hij betoogde dat het hebben van vrijheid leidt tot een verbetering van de manier waarop individuen hun beslissingen nemen. Juist wanneer we steeds vaker keuzes moeten maken, leren we beter omgaan met de informatie die ons ter beschikking staat, kunnen we sneller de verschillende opties met elkaar vergelijken et cetera. De suggestie dat veel individuen niet in staat zijn alle ter beschikking staande opties in ogenschouw te nemen of verlamkend reageren op grote hoeveelheden nieuwe informatie zou voor Mill dan ook eerder een argument vormen voor méér keuzevrijheid dan voor minder. Het statische karakter van het psychologisch onderzoek naar vergroting van keuzevrijheid wreekt zich hier – dat een vergroting van keuzevrijheid op korte termijn gepaard kan gaan met een keuze-impasse of ontevredenheid zegt niet zo veel.

Een andere belangrijke relativisering van de scepsis ten aanzien van de vergroting van keuzevrijheid volgt uit het onderscheid tussen *picking* en *choosing*. Neem bijvoorbeeld de op het oog zinloze keuzevrijheid die wordt geïllustreerd op de omslag van *Vrijheid verplicht*: de consument die kan kiezen uit tientallen soorten flessen bronwater. Waarom zou het enorme aanbod van min of meer identieke producten tot een verlamming van het maken van keuzes leiden? Bij wie betekent een wandeling in een supermarkt ‘rusteloosheid, apathie of vermijdingsgedrag’ (Hurenkamp en Kremer, p. 209)? Dat de aanschaf van een fles bronwater bij velen niet leidt tot een dergelijke crisis volgt uit het feit dat we staande voor de schappen weliswaar kiezen voor de aanschaf van een

fles bronwater, maar dat de selectie van een *specifieke* fles een vorm van *picking* is: de selectie is een willekeurige. Het feit dat we willekeurig kunnen selecteren zonder geveld te worden door een identiteitscrisis is een voorbeeld van die beslisvaardigheden die we met Mill kunnen toeschrijven aan het hebben van keuzevrijheid.

Een soortgelijke kanttekening kan worden geplaatst bij de door verschillende auteurs gemaakte opmerking dat uit veel empirisch onderzoek blijkt (met name uit de experimentele economie) dat de nutmaximaliserende rationaliteit die het keuze paradigma veronderstelt een fictie is. Neem bijvoorbeeld de bekende ontvankelijkheid voor de wijze waarop een keuze probleem is geformuleerd: een individu kan in de ene winkel een jas van 160 euro te duur vinden, maar dezelfde jas in een andere winkel aanschaffen omdat er een korting wordt gegeven van twintig procent op de prijs van 200 euro. De irrationaliteit van veel van ons keuzegedrag die blijkt uit dit soort ‘*framing-effecten*’ zouden we kunnen gebruiken als argument voor het wegnemen van keuzemogelijkheden, maar we zouden ook, wederom met Mill als inspiratie, kunnen nagaan of een vergroting van de frequentie waarmee we keuzes moeten maken niet leidt tot een vermindering van die effecten. (Overigens vergroot de tussenweg die in *Vrijheid* verplicht wordt aangedragen, het aanwijzen van een vaste *default*-optie, het *framing*-probleem niet alleen, het zal ook leiden tot een enorme belangenstrijd over wat de *default*-optie zal zijn.) Maar zelfs als er geen *framing effects* zijn, beschikt *homo economicus* dan niet over allerlei cognitieve vaardigheden die wij niet hebben? Wie wel eens een economisch tekstboek heeft ingekeken en een poging heeft gedaan om een daarin voorkomende berekening van een bayesiaans evenwicht te maken, kan dit zonder meer bevestigen. Echter, dat de economische modellen heroïsche aannamen bevatten en derhalve geen adequate *beschrijving* van onze rationele capaciteiten vormen, zullen de meeste economen niet ontkennen. De voor hen relevante vraag (en die vraag is een stuk minder eenvoudig te beantwoorden dan de vraag naar de realiteitswaarde van de verschillende postulaten) is of de modellen een adequate *verklaring* vormen van het keuzegedrag van individuen. Het is om die reden dat de meeste economen de veelgehoorde kritiek dat ‘mensen helemaal niet rationeel zijn’ schouderophalend aan zich voorbij laten gaan: een model kan verklarende kracht hebben zonder dat de assumpties realiteitswaarde hebben.

Uiteraard is een milleanse visie op de mogelijk instrumentele waarde van vrijheid net zo kwetsbaar voor kritiek als andere consequentialistische verdedigingen van vrijheid. Zij laat echter zien dat we ons voor een zorgvuldige beoordeling van de gevolgen van een vergroting van keuzevrijheid niet blind moeten staren op het efficiëntie criterium. Een deel van de kritiek op het belang van keuzevrijheid kan worden gerelativeerd – voor zover die kritiek empirisch gemotiveerd is, doet zij onvoldoende recht aan de dynamiek van kiezen en voor zover die kritiek theoretisch van aard is, is zij vaak gebaseerd op onvoldoende of onjuiste kennis van de economische theorie.

Mill wordt vaak gezien als een ‘ontplooiingsliberaal’. De verbetering van onze beslisvaardigheden, te bereiken door vrijheid, kan worden gezien als een onderdeel van Mills ideeën over menselijke ontplooiing. Kunnen we nog verder gaan en een niet-

instrumentele relatie tussen vrijheid en ontplooiing ontwaren? Een positief antwoord op deze vraag volgt uit wat recent de ‘niet-specifieke waarde’ van vrijheid is genoemd, een opvatting die aansluit bij (maar niet samenvalt met) de opvattingen van een andere klassiek-liberaal, te weten Immanuel Kant. De fundamentele aanname hier is dat de waarde van vrijheid niet samenvalt met de waarde van de handelingen die men vrij is te verrichten: vrijheid heeft een niet-specifieke waarde. Deze waarde van vrijheid heeft te maken met de traditionele keerzijde van de vrijheidsmedaille: de vrijheid een handeling te verrichten creëert verantwoordelijkheid voor het wel of niet verrichten van die handeling. Het is juist dat aspect van de waarde van vrijheid dat over het hoofd wordt gezien wanneer we vrijheid beperken tot de mogelijkheid tot het verrichten van ‘zinvolle’ handelingen. Uiteraard is die verantwoordelijkheid het meest evident bij beslissingen die relatief grote consequenties hebben. In die situaties zal, in tegenstelling tot in het bronwatervoorbeeld, een groot keuzeaanbod wel degelijk tot stress of apathie kunnen leiden. Maar, zo kan in navolging van Sartre worden gezegd, die stress of apathie zou eerder het essentiële belang van die vrijheid aantonen dan dat zij laat zien dat die vrijheid geen waarde heeft: verantwoordelijkheid is inderdaad geen sinecure. Een dergelijk belang van vrijheid kan ook gezien worden als het gaat om triviale keuzesituaties. Hoewel ik geen grote meerwaarde toeken aan het drinken van bronwater van het ene merk boven dat van het andere, hecht ik wel belang aan het feit dat niemand anders voor mij die keuze maakt. Niet zozeer omdat ik niet wil uitsluiten dat ik een bronwaterconnaisseur kan worden, maar omdat het ontnemen van die vrijheid een negatieve symbolische betekenis heeft: ik ben het blijkbaar niet waard die verantwoordelijkheid te dragen. (Interessant is overigens dat beschrijvingen van ‘zinloze’ keuzevrijheid – de keuze tussen nauwelijks te onderscheiden soorten bronwater, wasmiddelen, tandpasta et cetera – het belang van ‘de burger’ gelijkschakelen aan het belang van ‘de consument’. Hoe zinloos is het echter voor de producent dat zijn producten op de schappen staan? Hoe zinloos is het bijvoorbeeld voor ons filosofen om in de boekhandel ons eigen werk naast al die andere boeken over filosofie aan te treffen?) Een dergelijke kantiaanse visie op de waarde van vrijheid sluit aan bij een ontplooiingsliberalisme voor zover het dragen van verantwoordelijkheid een essentiële component is van menselijke ontplooiing, maar het betreft hier geen instrumentele verdediging van vrijheid. In de geschetste benadering is er geen *causale* relatie tussen vrijheid en verantwoordelijkheid, maar een *constitutieve*: vrijheid constitueert verantwoordelijkheid.

72

Twee vrijheidsscenario's

Krisis 2006 | 2
Review

Welke mogelijkheden zou een dergelijke aanvulling op de analyse van de twee boeken hebben voor de vraag naar de actuele politieke betekenis van vrijheid? Grofweg gesproken zijn er twee scenario's. Het eerste is dat waarin vrijheid positief wordt geïnterpreteerd en waarin de problemen van een positief vrijheidsbegrip dus voor lief worden genomen – vrijheid wordt opgevat als de reële mogelijkheid tot een zinvolle

inrichting van het bestaan te komen. De meest overtuigende uitwerking van deze invalshoek is op dit moment de *capability*-benadering ontwikkeld door Amartya Sen en Martha Nussbaum. De vraag naar wat een zinvol leven is wordt in de *capability*-benadering nadrukkelijk geëxpliciteerd. Verschillende antwoorden zijn daarbij mogelijk. Sen geeft een procedureel antwoord op de vraag – de beantwoording zal via een proces van deliberatie en publieke besluitvorming moeten plaatsvinden. Nussbaum daarentegen hanteert een lijst van essentiële en, zo luidt de claim, universeel geldende componenten van een kwalitatief volwaardig bestaan. De concrete invulling van die componenten is bij haar wel contextueel afhankelijk en kan dus onderwerp van politieke besluitvorming zijn. De *capability*-benadering lijkt goed verenigbaar met verschillende in *Vrijheid als ideaal of Vrijheid verplicht* geformuleerde visies op de waarde van vrijheid. Uiteindelijk is het perspectief consequentialistisch: de nadruk ligt op de realisering van ‘het goede leven’. De uitdaging voor een politieke partij die de benadering als uitgangspunt kiest, is dan om te komen tot een formulering van de essentiële componenten van het goede leven. De keerzijde van een dergelijk consequentialisme is uiteraard niet alleen het klassiek-liberale bezwaar tegen publieke besluitvorming over de vraag wat een zinvol bestaan kan worden genoemd, maar ook het maakbaarheidsdenken dat ieder consequentialisme met zich meebrengt. Anders gezegd, de relevante vraag voor links is hier of een dergelijk perspectief inderdaad leidt tot een breuk met het verleden en dus tot een ‘andere’ politiek.

Een geheel ander perspectief, en helaas is dat een perspectief dat in de Nederlandse filosofie tot dusverre nauwelijks aandacht heeft gekregen, is het perspectief van het zogenaamd links-libertarisme (voor een overzicht, zie de anthologieën *The origins of left-libertarianism* en *Left-libertarianism and its critics*, beide geredigeerd door Steiner en Vallentyne). Vrijheid wordt hier strikt negatief gedefinieerd en bevat geen verdere verwijzing naar de invulling van het goede leven. Dat vrijheidsbegrip wordt echter nadrukkelijk gecombineerd met het gelijkheidsideaal: het centrale uitgangspunt is een *gelijke verdeling van negatieve vrijheid*. Het zou veel te ver voeren om hier de verschillende implicaties van het links-libertarisme in kaart te brengen. Belangrijk is echter te constateren dat de associatie van negatieve vrijheid met ‘rechtse’ politiek een onjuiste is. Er is al vaker opgemerkt dat de belangrijkste filosoof van het libertarisme, Robert Nozick, ten onrechte als een conservatief denker wordt gezien: realisatie van zijn voorstellen zou een enorme verandering van bestaande machtsverhoudingen betekenen. Voor het links-libertarisme geldt dit nog veel sterker. De realisering van gelijke vrijheid voor iedereen betekent niet alleen dat de institutionele voorwaarden van een markteconomie zeker gesteld dienen te worden (zie Ewald Engelen in Hurenkamp en Kremer, hoofdstuk 2, voor de noodzaak daartoe), maar impliceert ook een actief overheidsoptreden ten aanzien van de garantie van gelijke startposities en de correctie van of compensatie voor vrijheidsongelijkheden. Er zijn verschillende voorstellen gedaan voor de implementatie van een dergelijk links-libertarisme – variërend van een basisinkomen tot een *global redress fund*. Het radicale karakter van sommige van die voorstellen beperkt de aantrekkingskracht van het links-libertarisme en maakt het ook kwetsbaar voor het

maakbaarheidsbezwaar. De maakbaarheid betreft hier echter de institutionele inrichting van onze samenleving, en niet de uitkomsten die binnen bestaande instituties worden gerealiseerd. Verder geldt dat actuele discussies als die over hypotheekrenteaf trek, integratie, mededingingsbeleid, veiligheid et cetera al een andere wending kunnen krijgen wanneer we vrijheid niet als sluiproute naar andere idealen gebruiken, maar wanneer we het idee van negatieve vrijheid en de gelijke verdeling ervan nadrukkelijk als leidend beginsel nemen. De politieke effectiviteit van een dergelijk links-libertarisme zou wel eens groter kunnen zijn dan de afwijzing van het keuzeparadigma of de herontdekking van positieve vrijheid. Maar nog belangrijker is dat verantwoordelijkheid, een waarde die nu gegijzeld is door de christen-democratie, weer de kern van een liberaal perspectief zou vormen.